

Turán 43

AKADEMİK İLİM, FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ

2021/43

Turan Postası:

Karabağ Savaşının Diplomatik Zayıfatı: Minsk Grubu

V

Dr. Aslan Yaman

İsrail'in Yol Haritası

1

Prof. Dr. Anıl Çeçen

Teamül Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Rusya'da "Mücrim Devlet" Hukuki-Antropolojik Bir İnceleme

11

Viktor V. Boçarov
Çev. Eva Qurbanova

Türkiye Fakir Kalmaya Neden Mahkûmdur? 3. Kamu-Özel İşbirliği Projeleri ve Bir Örnek Uygulama: Osmangazi Köprüsü

31

Dr. Aslan Yaman

Çin-Hindistan İlişkilerinin Geleceği

53

Ömer Kul

Bilgiyi Tercüme Etmek, Kültürleri Tercüme Etmek

73

Peter Burke
Çev. Cem Sili

Macar Kaynaklarına Göre Turan Coğrafyasında (Kuzey) Kafkasya

81

Hilmi Özden

Rusya İmparatorluğu Döneminde Kafkaslar'da Müslüman Din Adamlarının Maaş ve İmtiyazlarına İlişkin Düzenlemeler

117

Mehdi Salimov

Afganistan Türkmen Edebiyatında Önemli Bir Şahsiyet: Abdülkerim Bahman

129

Noorullah Saifi, Fatma Begzada

Turán/43

AKADEMİK İLİM, FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ

13. Dönem / 2021

Beher fiyatı, 35,00 TL

Abonelik

35,00 TL x 4 Sayı, 140,00 TL

Kurumsal Abonelik

45,00 TL x 4 Sayı, 180,00 TL

ISSN

1305-4244

YAYIN TÜRÜ

YEREL SÜRELİ YAYIN

YAYIM HEYETİ

Şaban Teoman Duralı	Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli
Orhan Kavuncu	Ankara, Türkiye
Hakan Poyraz	Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul
Thierry Zarcone	Paris, Fransa
Alfina Sibgatullina	Moskova, Rusya Federasyonu
Julia Barta	Karaczag, Macaristan
Danuta Chemilovska	Varşova Üniversitesi, Polonya
Özkul Çobanoğlu	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Atilla Jorma	Turku, Finlandiya
Ali Fuat Öreñ	İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Dr. Hilmi Özden	Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
K. Veli Nerimanov	Aydın Üniversitesi, İstanbul
László K. Marác	Amsterdam University, Hollanda
Rasim Ekşi	İstanbul, Türkiye
Ahmet Kartal	Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
İbrahim Şahin	Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
Halis Adnan Arslantaş	Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
Ömer Kul	İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Bu sayının editörü

Halis Adnan Arslantaş

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi

Sahibi ve Yazışları Müdürü

Doğu Araştırmaları Merkezi Adına

EROL CİHANGİR

Turan Araştırmaları Derneği Başkanı

Genel Koordinatör

HASAN BASRİ PEHLİVAN

Rusça Editör

EKATERİNA S. ŞEREMETEVA

İdare Merkezi

Doğu Araştırmaları Merkezi
Bab-ı Ali Yokuşu, Cemal Nadir Sk.
B. Milas Han No: 24/114
Sirkeci / İSTANBUL
Tel: +90 212 520 27 19
GSM: +90 532 494 14 60

Teknik Hazırlık

DBY Ajans

Baskı

Ofis Yayın Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi B Blok No: 386
Tel: 0212 576 47 15
Topkapı/İstanbul

bilgi@turanjeopolitigi.com

Yurtiçi Abonelik Bedeli

Yıllık 4 sayı 80 TL

Yurtdışı Abonelik Bedeli

Avrupa 80 Euro

ABD 80 Dolar

Erol Cihangir adına;

Ziraat Bankası (TL Hesabı) IBAN:

TR85 0001 0008 8945 6954 4150 05

Posta Çeki

Erol Cihangir

PTT Hesap No: 5861498

Turán Uluslararası Hakemli bir dergidir

Turan is a refereed academic journal

Turan is indexed and abstracted in ReserachBib

Turán Dergisi, Doğu Araştırmaları Merkezi tarafından Düşünce, Fikir ve Siyaset sahasında yayınlanan üç aylık bir dergidir. Dergide, içtimaî, beşerî, coğrafi, jeopolitik, ve tarihî ilimler yanında, derginin gündeme aldığı konularla, bu sahaya yakından ilgili olan araştırma, inceleme, tahlil ve mülakat yazılarına yer verilir. Yazıların muhtevassından yazar sorumlu olup, dergiye gönderilecek yazıların daha önce bir yerde yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen yazılar, hakemler tarafından değerlendirildikten sonra bir ay içinde yazarına yayınlanıp yayınlanmayacağı bildirilir. Gönderilen yazılar Microsoft Word dosyası olarak bilgi@turanjeopolitigi.com e-posta adresine gönderilmesi gereklidir. Yazılarda sosyal bilimlerde kullanılan APA referans sistemine uyulmasına itina gösterilmesi gerekir. Gönderilen makalelerin 150-200 kelimelelik Türkçe özetleriyle, yazıların muhtevassını belirleyen üç anahtar kelimenin tesbit edilerek ilave edilmesi gerekmektedir. *Derginin 20. sayısında yer alan "Atilla'nın Cenaze Töreni ve Anasını Erba (Dört Unsur) Simgesi" adını taşıyan makale Hilmi Özden'e ait olup sehven İbrahim Şahin adıyla yayımlanmıştır. Bu hatadan dolayı özür dileriz.*

www.turanjeopolitigi.com

Bu dergi

Atilla Ayva'nın

katkılarıyla yayınlanmaktadır.

Teamül Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Rusya'da “Mücrim Devlet” Hukuki-Antropolojik Bir İnceleme

Çev. Eva Qurbanova

St. Petersburg Üniv., Prof. Dr. Viktor V. Boçarov*

Makalede, yazara göre ülkede yapılan reformların başlıca engeli olan Rus hukuk kültürü incelenmektedir. Bu kültürde asıl rolü her hukuk kültüründe var olan, bu nedenle de ilkeliğin fenomeni olarak ele alınmaması gereken teamül hukuku (yazılı olmayan kanunlar) oynamaktadır. Burada esas odak noktası mülkiyetin hukuki ilişkilerinin analizidir. Yazar, Rusya'da mülkiyet hakkını sağlamlaştıran kanunların teamül hukukuna uygun olmadığı, bu nedenle de ülke halkının büyük bir kısmı tarafından meşru kabul edilmediği sonucuna varmaktadır. Rusya'ya has olan hukuk kültürünün çatışması, sosyal-siyasi alanda devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Hukuk Kültürü, Özel Mülkiyet, Teamül Hukuku

Modern Rusya'da ülkede yapılan genel reformların başarısı daha çok mülkiyet ilişkilerinin değişimine bağlıdır. Milli ekonominin hızlı ve istikrarlı gelişiminin ancak özel mülkiyetin egemen olmasına bağlı olduğu, böylece toplumda “kutsal” statüyü kazanmasıyla, yani tüm üyeleri tarafından kabul edilmesi durumunda

mümkün olduğu kastedilmektedir. Lâkin yüksek tribünlerden özelleştirmenin sonuçlarının gözden geçirilmesinin imkansızlığından bahsedilirken, sol siyasi güçlerin “çaldıklarınızı halka geri verin” çağrıları da ülke halkının büyük kısmında yankı bulmaktadır. Örnek olarak, cumhurbaşkanlığına aday olan neredeyse her

* Боcharов Виктор Владимирович, доктор исторических наук, профессор, Санкт-Петербургский Государственный университет, восточный факультет.

adayın her halükârda benzer programlara sahip olması gösterilebilir. Toplumsal-siyasi dile “adli devrim”, “haydut kapitalizm”, “haydut devlet” gibi kavramlar girmiştir. Gerçekten de mülkiyet konusu hakkında kitlesel iletişim araçları da sürekli bizleri bilgilendirmektedir. Rusya vatandaşları televizyon ekranlarında “sıcak noktadaki” silahlı çatışmalara benzeyen tarzda tartışmalara alışkındır- ki, her iki tarafta, zıt kararlar çıkaran bu veya benzeri mahkemele- rin kararına dayanmaktadır.

Devlet aygıtının baştan sona rüşvet içinde olduğu iddia edilmektedir. Mahkemelerde, kolluk kuvvetlerinde, tıpta, sporda, devlet da- irelerinde “kurt adamlar” ortaya çıkarılmakta, bunlar devlet hiyerarşisinin her kademesinde yer almaktadırlar.

Bu bağlamda, halk arasında yeni “hayat sahiplerine” karşı mücadele eden modern “Robin Hoodlar” şöhret bulmakta; film ve televizyon dizi kahramanları neredeyse halk kahraman- larına dönüşmektedir. Onlar her ne kadar el- leri çokça kana bulanmış olsa da “adalet” sa- vaşçıları olarak izleyici kitlelerinin sempatisini kazanmaktadır.

Modern hayatın gerçekliği olan bütün bu sevimsiz şeyler açıklanmaya muhtaçtır. Bu fak- törlerin altında yatan sebepler daha çok, halkı “eşitleme” ruhunda filizlenen, şimdi de toplu- mun daha başarılı kişilerinin “her şeyine el ko- yup bölmeye çalışan” “komünist geçmişin” kötü- lüğünde görülmektedir. Diğerleri ise tam tersi, bütün kötülüklerin sebebi olarak SSCB’nin da- ğılmasından sonra Rusyadaki elit kesimin eko- nomik seyrini görmekteyler. Fakat bu bakış açıları, bana göre fazla siyasileştirilmiştir. İlk nedene bakacak olursak, burada eski kamera kayıtlarında da görünen, “halkın” büyük heves ve coşku ile “burjuva” ve “kulaklardan” mülk- lerini alıp, kamulaştırmasını açıklamak müm- kün değildir. İkinci neden de aynı şekilde soru işaretleri ortaya çıkarmaktadır. Çünkü aynı şe-

kilde özel mülkiyete dayanarak bütün “me- deni” dünya gelişmekte ve görüldüğü gibi çi- çek açmaktadır.

Bugün tembelliğe, gösterişe ve hırsızlığa yat- kın, insan gibi yaşama hedefi olmayan, kiskanç vb. hususiyetlerin has olduğu “Rus halkının” psikolojisine daha sık baş vurulmaktadır. Bu sadece gündelik bilinçte değil, bilimsel bilinç için de geçerlidir. Halklara (etnosları) kişisel- leştirilmiş psikolojik özellikler atfeden Wilhelm Wundt’un “halkların psikolojisinin” gelenek- lerinde etnopsikoloji tekrar ortaya çıkmakta- dır. Örneğin, “Rusya’nın gelişme özelliklerinin belli başlı bir millî Rus karakterinin özellikleri ile birleştiği” iddiasını, devamında ise “olumlu” ve “olumsuz özellikleri” tahlilinde görebiliriz (Smirnov 2001:160-163). Eskiden “klasik” ba- kış açısı adaletli bir şekilde eleştirilirdi. Bugün ise etnograflar, antropologlar ve etnopsikoloji- nin o olmadan arkaik görüneceği “etnos” kav- ramına olan yaklaşımlarını gözden geçirmiştir. Burada yerel sosyal çalışmalardaki etnopsiko- lojik sorunun yükselmesine aşağıdaki şekilde tepki gösteren V. A. Tişkov ile aynı fikirde ol- mamak elde değildir: “Etnos ile göbek bağıni kesmeyen etnopsikoloji, daha sonra on yıllarca kurtulmaya çalışacağımız yeni bir takıntıdır” (Tişkov 2003:33).

Modern Rusya’ya has olan “hukuki kao- sun” sebeplerini taşıyıcı olan vatandaşlar ol- duğu hukuk kültüründe aramak gerektiği dü- şünülmektedir. Tahlil için esas kavram üretim ilişkilerindeki bütün sistemi yansıtan, maddi yönünü de dahil eden; “mülkiyet” kavramı ol- malıdır: özellikle üretim, dağıtım, değişim ve hukuki ilişkiler. Hukuki ilişki “mülkiyet” ve “mülkiyet sahiplerine” toplum karşısında meş- ruiyet kazandırmaktadır. Hukuku sağlamlaş- tırma şekli, aktörlerin hukuk kültürüne uygun olmalıdır. Zira, sadece bu durumda mülkiyet sahibi ve toplumun diğer üyeleri arasında uz- laşma mümkündür, bu da sosyal düzenin zo-

runlu şartıdır (aynı zamanda istikrarlı bir gelişim, toplumun belirli bir prensip içinde var olması için de gereklidir). Bu nedenle "mülkiyet" tahlili, Rus hukuk bilinci yapısının analizine indirgenmiştir; bu da konuyu ekonomipolitik dışına çıkararak, hukuk bilimi veya daha doğrusu hukuk antropolojisi sınırları içindeki bir alt disiplin haline getirmiştir.

Buradaki hipotez şudur: Rusya'da mevzuata değişikliklerin dahil edilmesine dayanan mülkiyet ilişkileri reformu, devlet kanunlarının "adalet" fikrinin taşıyıcısı statüsünün düşük olmasından dolayı Rusların hukuk kültürüne uygun değildir. Lâkin böyle bir durumda bu işlevi yerine getiren farklı araçların olması gerekir, çünkü henüz Kadim Roma'dan itibaren "kanunsuz toplumun olmayacağı" iyi bilinmekteydi.

İkinci hipotez de buradan gelmektedir. Ben yerel kültürde kanunun değil, adalet fikrini içinde barındıran, resmi, hukuki bir kanun olmayan ve gayri resmi bir karakter taşıyan *teamül hukukunun* bir araç olduğunu düşünmekteyim. Teamül hukuku Rusya vatandaşlarının davranışlarını belirleyen hukuk kültürünün önemli bir parçasıdır.

Bu makalede ben teamül hukuku fenomenini ve aynı zamanda modern hukuk bilincinde oynadığı rolü tahlil ediyorum. Teamül hukukunun çatışmaya sebep olan, sosyal-siyasi alanda devam eden hukuk plüralizmi ile karakterize edildiği gösterilmektedir. Derginin bir sonraki sayısında yayınlanacak makedemde, Rusya'da toprak ilişkileri üzerine saha çalışması yapan öğrencim A. Ryabikin ile bu tür bir çatışmanın özel mülkiyet temelindeki transformasyonu ele alacağız.

Teamül Hukuku ve Devlet Kanunu: Modern Hukuk Bilinci Yapısının Sorununa Dair

Rusya'da uygulanan reformlar mevzuatın değişimi ile yapılmaktadır ki, bununla da ön-

ceden insanlar arasında varolan ilişkilerin kökten değişmesi beklenmektedir. Aynı zamanda "yeni kabul edilen kanunların bir şekilde "işlevsiz" olduğu iddiası "dillere destan" olmuş durumdadır. Bu konu ile ilgili bizleri sadece kitle iletişim araçları değil, iktidarın farklı makamlarını işgal eden temsilcileri de bilgilendirmektedirler. Örneğin Boris Yeltsin döneminin sonunda NTV kanalında yayımlanan ve tanınmış gazeteci S. Sorokina'nın sunduğu "Çağımızın Kahramanı" programına Adalet Bakanı davet edilmişti. Bakan gururla, çalışanlarının farklı Bakanlık ve bürokrasi için hukuki esaslar hazırladıklarından bahsetmişti. Fakat sunucunun hazırlanan kanunların nasıl uygulandığı sorusuna Bakan, şu şekilde cevap verdi: kanunlar uygulanmamakla kalmıyor, kanunlar görmezden geliniyor. 2003 yılında Rus televizyon kanallarının birinde eski Maliye Bakanı A. Livşits şöyle demişti: "Rusya anlaması imkânsız bir ülkedir, bütçenin ayarlanması aynen Batı'daki gibi yapılıyor: fraksiyonların çatışması, lobi oluşturma, komisyonlar vs., fakat bütçe kabul edilince onu herkes unutuyor ve hayat kendi düzeninde devam ediyor..."

Belirtelim ki, "hukuki kaos" Rusya'da yerel hukuk kültürü için yeni bir şey değildir. SSCB'deki ekonomik tecrübeleri araştıran L. M. Timofeyev'e göre "benzer şekilde yazılı kanunun reddedilmesi insanlık tarihinde hiç yaşanmamıştır" (Timofeyev 1997:333). Bu olgu genelde Ruslara has olan kanuna saygısızlık, "hukuk kültürünün yetersiz olması" ile açıklanmaktadır. Fakat bizim bakış açımıza göre, bu durum "hukuk kültürünün yetersiz olmasından" ziyade farklı sosyo-ekonomik gerçekliklere, bu gerçeklikleri yansıtan farklı fikir ve prensiplere dayanan "farklı hukuk kültüründen" kaynaklanmaktadır.

Gerçekten de Rus folkloru ve edebiyattaki örnekler bu tür düşünceleri yansıtmaktadır. Örneğin, "Savaş ve Barış"ta köylü asker Platon Kara-

tayev şöyle iddia etmektedir: “Nerede mahkeme varsa, orada yalan vardır” Rusların kanunları toplumsal hayatın düzenleyicisi olarak kabul etmemeleri karşısında geçmişte bir çok düşünür fikir yürütmüşlerdir. Y. M. Tihomirov’a göre (19.yy. sonu ve 20. yy. Başı) “halk, sosyopolitik hayatı hukuki normlar ile adaletli bir şekilde düzenlemeye inanmıyor” (Tihomirov 1992:248-249). Yazılı kanuna karşı olan bu yaklaşım kesinlikle eğitim seviyesini belirlemez, bu sadece sıradan halkı değil, entelijensiyayı da kapsar. B. Kistyakovskiy’in “Vekhi” de belirttiği gibi: “Rus entelijensiyası hiçbir zaman hukuka saygı duymamıştır, hiçbir zaman da onu değerli bulmamıştır; bütün kültürel değerler içinde hukuk en fazla dışlanandır” (Kistyakovskiy 1992:110).

Filozofun sözlerinin haklılığını Rusya tarihi, en başta iktidara “hukuk devleti” sloganı ile gelen eğitilmiş sınıf kanunları hiçe saymasıyla göstermiştir. Bunu başlatan da, Rusya’da demokratik rejimin lideri sayılan Rusya’daki iktidar prensibini “ulaşılmaz yüksekliklere” taşımaya yemin eden Kerensky idi. Lâkin devletin dümenine geçince, meslektaşları olan hukukçuların fikrine göre, verdiği bütün sözleri unuttacaktır: “Tutuklamalar herhangi bir kanuna dayanmadan yapılmakta idi... Eski kanunsuzluklardan yakınan Kerensky’nin kendisi de Adalet Bakanı kadar (Rusya’da yeni mahkemelerin ortaya çıkmasından bu yana bir daha görülmemiş bir durum) tutuklama yaptırmıştı (Zavadsky 1992:21).

Benzer bir davranış şekli, yüzyıl sonra iktidara aynı “hukuk devleti” sloganıyla gelen Rusya’daki bir başka demokratik lidere hastır. Bir başka hukukçu, Rusya Federasyonu’nun eski Başsavcısı Y. Skuratov, B. Yeltsin’in anayasaya karşı saygısızlığını belirtmiştir ki, onun inisiyatifiyle kanunlar kabul ediliyordu: “Yeltsin’in davranışlarının altında tek bir şey vardı, o da kanuna saygısızlık... bir çar olarak o her şeyi yapabiliirdi” (Skuratov 2000:5). Veya: “Ben bir

daha emin oldum ki, Cumhurbaşkanı hiçbir zaman anayasaya, kanunlara saygı duymamıştır; bunların hepsi onun için istediği gibi kullanabileceği, kırabileceği veya atabileceği bir oyuncaktı, bu da hiç hoş duygular yaratmıyordu” (Skuratov 2000:131). En önemlisi de bunu yazan eski iktidar sahibi de kanunların hiçe sayıldığını görevden alındıktan sonra hatırlamış olmasıydı. Burada onun Cumhurbaşkanı’nın davranışına verdiği tepkinin altında kırgınlık ve intikam duygusu olduğu açıktır. Y. Skuratov başkanlık ettiği Başsavcılığın “ilkelere bağlılığını göstermemiştir”, yani Cumhurbaşkanı’nın anayasayı hiçe saymasına sessiz kalmıştır (Skuratov 2000:5). Daha ilginç olanı “günah çıkarmadaki” diğer detaylar olup, buna göre Başsavcının cari kanunlara uymamasıdır: “Ben 1996 yılında Yeltsin’e oy vermiştim, ona karşı oy veremeyeceğimi düşünüyordum (yani Y. Skuratov’un sözlerine bakacak olursak, kendisi de anayasa normlarını çiğniyordu-V.B.). “Her halükârda biz aynı takımdaydık. Takımın kanunu- takımın kanunudur: yabancı için oynamamak, kendi kalene gol atmamak, yabancının topunu kaleden içeri sokmamak” (Skuratov 2000:70). Görünen o ki, “devlet kanununun” savunucusu olan savcı dahi kendisi “takım kanunlarına” uymakta ve onları devletin resmi kanunlarından daha üstün görmesidir.

Rusların kanunlara karşı lakayt davranışlarına rağmen, hayatları belirli bir şekilde düzenlenmiştir. Onlar da eski başsavcı gibi gündelik hayatta resmi hukuki belgelerde yer almayan kanunlara, yani örfi hukuka göre hareket etmektedirler. Tam da bu “mevzuat bizim hayatımızdaki birçok alandaki insani ilişkileri yönlendirmektedir. Bu “hukuk kodeksleri” gündelik hayattaki farklı alanlara iştirak edenlerle beraber oluşmaktadır. Hukuk kodeksleri “sağduyu” ve “adalet” kriterlerine uymakta ve davranışlarda yer almakta, çünkü “böyle gerekmektedir”. SSCB’deki mülkiyet ilişkilerini

araştıran L. Timofeyev şöyle belirtmiştir: yasaların dışındaki ilişkiler resmi kanunun sınırları dışında oluşmaktaydı. Fakat bu, sürekli bir hukuki düzensizliğin yaşandığını anlamına gelmemektedir. Bu yasa dışı ilişkiler sağduyu ve teamül hukukuna dayanmaktadır. Sağduyu esas olup, sağduyu teamül hukukuna dayanır (Timofeyev 1997:338). Bu tür normların içeriği yine Y. Skuratov tarafından yukarıdaki paragrafta belirtilmiştir. Gerçekten de "yabancı için oynamak, kendi kalene gol atmak, yabancıyı golünü yemek" kabul edilmez.

Böylelikle "gelenek" (veya teamül hukuku) ve "kanunun" (pozitif hukuk) toplumsal ilişkileri nasıl düzenlediği sorununa değinmiş bulunuyoruz. Bu sorun günümüzde hızla gelişen "hukuk antropolojisi" çerçevesinde ele alınmaktadır. Biz daha önce bu disiplinin kökleri ve amaçları hakkında yazmıştık (Boçarov 1999:23-30).

Kıscacası "teamül hukuku", geleneksel toplumlarda insanların hayatını düzenlemekte ve tam anlamıyla kanun olarak görülüyordu. 19. yüzyılın Rus ve Batılı yazarlarda bu hakim fikir egemendi. Avrupa'da yapılan araştırmalarda bu bakış açısı 1920'li yıllarda tekrar gözden geçirilecektir (Malinowski 1926:73-74). Rusya'da bu fikir Sovyet döneminin sonuna kadar var olmaya devam etmiş, SSCB halklarının hayatında teamül hukuk normlarının mevcûdiyeti cezaî olarak suç sayılan "zararlı" bir "kalıntı" olarak değerlendirilmekteydi (kadınların ataerkil sisteme göre köleleştirilmesi, çok eşlilik, akraba evliliği, kan davası vs.). Bunlara 1930'lu yılların sonunda son verildiği iddia ediliyordu. Sonuç olarak da "teamül hukuku" bağımsız hukuk düzenleyicisi olmaktan çıkarak, devlet kanununa dönüşmüştü (Tumanov 1986:17).

Araştırmacıların verdikleri bilgilere dayanan modern araştırmalara göre teamül hukuku Sovyet gerçeklikleri ile beraber birçok bölge halkının hukuk bilincini oluşturmuştur (Bobrovnikov 1997). SSCB'nin dağılmasından

sonra teamül hukuku coşkun bir şekilde post-Sovyet bölgelerinin birçoğunda yeniden ortaya çıktı. Gürcü Abhazya'sında teamül hukuku vatandaşlar için belirleyici olmuştur, İnguşetya'da çok eşlilik resmi olarak kabul edilmiştir, hatta eski cumhurbaşkanı R. Auşev halka konuşmalarında kan davasının resmi olarak kabul edildiğini dile getirmiştir. Lâkin teamül hukuku genelde bu bölgelerde gayri resmi karakter taşımaktadır.

Rusya'da hukuk antropolojisine olan ilginin bu kadar yoğun olması şaşırtıcı değildir. Önemli hukukçular bu disiplinin gelişimi için çalışmaktadırlar (Nersesants2002:1-7,12). Özellikle hukuk antropolojisi konusunda tanınmış yerel hukukçulardan A. İ. Kovler, üniversite öğrencileri için bir kitap yazmıştır (Kovler2002). Rusya Bilimler Akademisi Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü altında, V. A. Tişkov başkanlığında sıklıkla hukuki-antropolojik sorunlar ile ilgili bilimsel forumlar düzenlenmektedir.

Teamül hukukunun konuları toplumsal gelişimin "periferik" algoritması ile karakterize edilen gelişmiş devletlerde oldukça güçlüdür (Boçarov 2001a:47). Burada siyasi elitler halkın çoğunluğunun geleneksel değerlere dayanmasına rağmen üzerinde devlet mevzuatı oluşturarak hukukun Avrupa modelini benimsemektedirler. Sonuç olarak bu devletlerde yazılı kanunlar "havada asılı kalmaktadırlar". Yazılı kanunlar sadece siyasi mukavemette, taraflardan birinin siyasi mücadelenin bir aracı olarak hukuka başvurusu sonucu akla gelmektedir (Boçarov 2016:59-65). Siyasi liderlerin kendileri de kanunlara yönetimin işe yarar bir aracı olmasına şüpheyle yanaşmaktadırlar. Bu konu hakkında eski Çin lideri Mao Zedong'un söyledikleri ilginçtir: Medeni hukuk ve ceza hukukunda yazılanları kimse aklında tutmak zorunda değildir. Ben anayasanın hazırlanmasına iştirak ettim, ama içinde yazılanları zar zor hatırlıyorum... Sonuç olarak

bizler yüzde 90'ı farklı departmanlara ait olan belge ve talimatlar konusunda düşünmek zorunda değiliz". Mao'nun bu sözlerini kendi kitabına dahil eden A. İ. Kovler âdil bir sonuca varmaktadır: "büyük dümençi"nin sözleri Çinlilerin "resmi" hukuka olan güvensizliğini en iyi şekilde göstermektedir" (Kovler2002:212).

Teamül hukuku veya "yazılı olmayan kanun" birçok "medeni" devlette toplumsal hayatı yönlendirmektedir. Bu en başta etnik diaspora, farklı türde alt kültürler (genç, adli, dini vs.), şirketlere ve kurumlara aittir. Batı'da "hukuki plüralizm" kavramı popüler olmakta, bununla da birey sadece devlet hukukunun değil, teamül hukukunun da öznesi olmaktadır (Benda-Beckmann1999). Etnik, alt kültür, profesyonel bir grup, aile vb. toplulukların üyesi olarak o, davranışlarını teamül hukukuna tâbi kılmaktadır, ki buna riayet etmemek belirli bir kolektif tarafından cezaya çarptırılmakla sonuçlanır. Farklı hukuk sistemleri arasında çatışmanın büyümesinin en belirgin örneği modern Fransa'dır. Fransa'da din ile ilgili kanunlar, ki buna topluma açık yerlerle başını örtme dahildir, Müslüman hukuku normlarına karşı gelmiş; bu kararlar da İslam dinine mensup olanlar tarafından kalabalık protestolarla karşılanmıştır. Dolayısıyla, "teamül hukukunu" sadece tarihin temeli olarak görmek yanlıştır. O, modern insanın hukuk bilincinin önemli yapı unsurlarındandır. Teamül hukukunu *farklı nedenlerden dolayı (etnik, yaş, akraba, profesyonel vs.) bir araya gelen, gayri resmi faaliyet gösteren (yani resmi evrakta belirtilmeyen), uygulanmamasının mit olduğu bir otorite veya kolektif tarafından psikolojik ya da fizyolojik zorlama ile istikrarlı insan kolektifinin işleyiş süresinde davranış normlarının doğal sistemi olarak tanımlayabiliriz.*

Teamül hukuku taşıyıcılarının bu veya diğer kültürün temsilcileri ile olan ilişkisi, geleneksel hukuk anlayışı çerçevesinde oluşmak-

tadır. Teamül hukukuna genelde mukaddes ve mütehakkim bir karakter verilmektedir: atalar (tarih), mit, liderler veya hükümdarlar, Tanrı vs. Geleneksel hukuk anlayışı geleneksel topluma has olan önemli sosyal gerçeklikleri yansıtan fikri-psikolojik temel ile karakterize edilmektedir. Bunlardan biri "biz" ve "öteki"ye bölünmedir, ki sosyogenezin ilk aşamalarında insanların hukuki bakış açısını belirlemektedir. Bilindiği üzere, "yabancılar" hukuk alanının dışında kalıyor, "kendileri" aralarındaki ilişkileri düzenleyen normlar yabancıları kapsamıyordu (Boçarov 2001:505-510). Esası teşkil eden bu teamül hukuku, herhangi bir kültüre ait modern insanın bilincinde görülmektedir. Bu arada, bunun ispatı Rusya Federasyonu Başsavcısı Y. Skuratov'un yukarıda belirtilen sözleridir. O görüldüğü gibi, ilişkilerini belirleyerek "kendi takımı" ve "yabancılar" arasında net bir sınır çizmişti. Aynı durumu ABD'de 11 Eylül 2001 yılındaki terör saldırısından sonra görebiliriz. Örneğin, Talibanları ve bu saldırıyı düzenleyen "Usame bin Ladin"i yok etmek için Amerika'nın Afganistan'a karşı başlattığı askeri operasyon (belirtelim ki mahkeme kararı olmadan) ilk başta "intikam" olarak adlandırılmış ve ahalinin ezici çoğunluğu bu operasyonu desteklemiştir. Daha sonra sanki hatalarını anlamışçasına operasyonun adını "Sınırsız Özgürlük" olarak adlandırmışlardır. Görüleceği üzere Amerikalıların hukuk kültürü insanların uzak geçmişteki hukuk bilincini barındırmaktadır. Gerçekten de, "intikam" veya "kan davası" hukukun kökenindeki temel sosyal kurumdur. Fakat arkaik toplumun temsilcisi için intikamın (kan davası) geçerlilik tarihi yoktu, bu durumda Amerikalılar arasında bir "duygusal patlama" ön plana çıktı, daha sonra ise bilinç periferisine dahil oldular ("intikam" adı ile yüzde 60, daha sonra ise daha az insan operasyonu desteklemiştir) (Boçarov 2003:55-62).

Bu haliyle teamül hukuku bir "ilkellik" olgusu değildir. Teamül hukuku modern insanların hukukî bilinçlerinin yapısına dahildir ve bu sadece tarihsel gelişimi "periferik" algoritma ile ilerleyen devlet temsilcileri için değil, aynı zamanda Batı hukuk kültürünün taşıyıcıları için de geçerlidir. Bu aynı şekilde mülkiyet hakkına da aittir.

Modern Hukuk Bilinci Yapısındaki Mülkiyet Hakkının Geleneksel Hukuki Yönleri

"Geleneksel hukuk"un yanında bir başka önemli kavram da "mülkiyettir". Mülkiyet insanların eşyaya sahip olmak için, davranışlarını belirleyen ve kullanıma dayalı münâsebettir. Bugün mülkiyet sorunları daha çok ekonomistler ve hukukçular tarafından ele alınmaktadır. Sosyalizmin ekonomi-politiğinde "özel mülkiyet" ve "şahsi mülkiyeti" ayrılmaktaydı. "Şahsi mülkiyet" gelir getiremezdi, fakat "özel mülkiyet" getirebilirdi yani finansal bir sermaye oluşturabilirdi. Bu tür bir tasnifin yapaylığı ortadadır, çünkü belirli şartlarda mülkiyet sahibi her şeyin gelir getirebileceği şartları sağlayabilir. Bu nedenle "özel" ve "şahsi" sınıflandırmadan kaçınmak, sadece "mülkiyet" kavramını kullanmak gerekir, çünkü mülkiyet zaten şahsa ait anlamına gelir. Aynı zamanda "şahsi mülkiyet", "kolektif mülkiyete" karşıt anlamı olarak kullanılabilir. Bu zıtlık bireyin sahip olma, kullanma hakkını yansıtarak, sadece ekonomik değil, hukuki anlam da taşımaktadır.

Sosyogenезin ilk aşamalarında neredeyse bütün eşyalar kolektif mülkiyete dâhildi, bu da geleneksel hukukta yer alan ve bu mülkiyetin ihlal edilmesi cezaya tâbi tutuluyordu. İnsanların nesnelere olan ilişkisindeki bireyselleşmenin tarihsel evrim aşamasında artması Batı Avrupa toplumlarında özel mülkiyetin kazanımıyla sonuçlanmıştır. Bunu ilk önce bireyin nesnelere üzerinde olan hakları-

nın -neredeyse sınırsız- genişleşişinde görebiliriz. Mülkiyet ilişkilerinin esas prensibi henüz kadim Roma hukukçuları tarafından "bağımsız sahiplenme hakkı, sınırsız kullanım hakkı, hatta kötüye kullanım dâhil olmak üzere" şeklinde oluşturulmuştur.

Avcı öldürdüğü hayvana istediği gibi kullanma hakkına sahip değildi. O hayvanın etini tanımadığı ve birden karşısına çıkan biriyle paylaşmak zorundaydı. Bu kolektif mülkiyet hakkının ihlal edilmesi belirli bir cezaya tâbi idi. Avcı, avladığı hayvanı paylaşmayı reddederse ağır bir şekilde cezalandırılırdı (Vainshtein1997:107). Ruslarda ev, inşaat, hayvanlar, yemek, ekmek, tabak çanak, nakdi birikimi ailenin ortak malı sayılıyor ve "herkesin rızası" ile ya da ev sahibi ile sahibesinin "rızası" ile satılıyordu (Bit...1993:189). Lâkin geleneksel toplumlarda nesnelere "sınırsız kullanılması" şeklinde özel mülkiyet unsurları vardı. Bu tür mülkiyet ilişkileri kanunlarla değil, teamül hukukunda kendine yer edinmişti ki, belirtildiği gibi bu insan psikolojisinin belirli katmanlarıyla ilişkilidir.

Arkaik düşünce ile bağlantılı olduğu düşünülen bu katmanlar, toplumsal evrimin ilk aşamalarında insan psikolojisine egemen olmuştur. Bu durumda biz farklı bir düşünce tarzından bahsetmiyoruz; bu, psikolojik periferide bulunan modern insana da hastır. Bu tür bir düşünce yapısına insanlar ve nesnelere arasındaki ilişkilerin kurulmasıyla dünyayı algılama da dâhildir. Aslında bu durum kültürde, bilim insanların neredeyse her yerde gördüğü, sihirli güç hakkındaki fikrin oluşmasını sağlamıştır (Vygotsky 1983:256; Vygotsky, Luria 1930:116). Bu kültürel psikolojik katman, mülkiyet fikri dahil insan kültürüne yerleşen birçok fikri ortaya çıkarmıştır.

Etnograflar bu gücün "nesneden nesneye, nesneden insana ve insandan nesneye serbest bir şekilde geçtiğini ve insan ne kadar nesne ile

ilişki içinde olursa, bir o kadar nesnede kendinden bir parça bıraktığını” belirtirler (Graçeva 1983:53). Eşyanın insan ile bir alan içinde uzun bir süre bulunmasından sonra eşya, kişinin hipostazi, mülkü sayılmakta idi. Birey tam da bu eşyaları istediği gibi kullanmakta özgürdü. Bu tür eşyalara kıyafet ve bireyin sosyal statüsünü gösteren ritüel eşyaları dahildir. E. Tailor’a göre arkaik toplumlarda “ailelerin istediğini yapma hakkına sahip olduğu eşyalara silah, süs eşyaları, her iki cinsiyetin eski kıyafetleri, yani öldükten sonra mezara götürecekleri kıyafet dahildi.” (Tailor 1924:306).

Muhtemelen mülkiyet hakkında ilk düşünceler daha çok psiko-fizyolojik esas üzerine kurulmuştur. Daha doğrusu mülkiyet ideolojisinin temelini oluşturan mülkiyet hissinin ortaya çıkmasından bahsetmek gerekir. Kısacası burada, ideoloji ve psikoloji hâlâ birbirine ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Örneğin, kıyafet, farklı etnografik nedenlerden dolayı, sahibi ile koku duygusu vâsıtasıyla kurulan bağ sayesinde şahsileştirilebilen bir nesne idi. Kıyafet tamamen “kişinin kokusu, hayatı ile doludur, onun bedenine yakındır”. Bu nedenle kıyafete zarar vermek, kıyafetin sahibine zarar vermek ile aynı anlama gelmekteydi: “Kıyafetin parçalanması, insanı öldürmekle eşdeğerdi ve bu nedenle de ölümlü cezalandırılıyordu.” (Graçeva1983:53) Geleneksel Rus hukukunda, örneğin “şahsi eşya sayılan ayakkabı ve eşya hariç her şey, tüm aileye aittir ve aile büyüğü tarafından paylaşılır.” (Bit...1993:189) Genellikle bu tüm kıyafetlere değil, sadece gecelik veya bayramlığa hastı (örneğin düğün kıyafeti veya cenaze kıyafeti) (Aleksandrov1984:224-225). “Her aile üyesinin şahsi malı, tüm aile tarafından kullanılan gündelik kıyafet değil de, “iyi durumdaki kıyafetidir” (yani bayramlığı)” (Bit...1993:189).

Benzer bir kültürel-psikolojik mekanizmaya modern insanın teamül hukuku hakkındaki düşünceleri sahiptir. Özellikle açık bir şekilde

bu durum çocuklarda görülmektedir. Beş yaşlarındaki bir çocuk sabah kreşe gelip, arkadaşından kendi oyuncağını almaya çalıştığında, çocuk; oyuncağın kendine ait olduğunu iddia etmiş, çünkü dün o oyuncakla oynamıştır. Bu iddiaların meşru olduğuna dair başka bir çocuk şahitlik etmiş. Öğretmenin oyuncakların “ortak olduğu” açıklamaları işe yaramamış ve oyuncak “sahibine” geri verilmişti. Eşya ile uzun süre ilişki içinde olduğunda ortaya çıkan bu “sahiplenme duygusu” büyüklerde de görülmektedir. Bu davranışı “ilkinin hakkı” olarak tanımlayabiliriz. Yani bir eşyayı ilk kullanan kişi onun üzerinde hak iddia eder. Makale yazarının başından geçen benzer bir durumu örnek gösterelim. 2003 yılında ben, tanınmış opera sanatçımız E. Obratsova’nın yönetimindeki şarkı yarışmasına seyirci olarak gitmiştim. Yarışmanın başlangıcına geç kalınca yerler dolu olduğundan ilk yarısında yer bulamamış ve ayakta kalmıştım. Ara verildiğinde birçok kişi hole çıktı ve ben de boşalan yerlerden birine oturmaya çalıştım. Etraftaki izleyiciler bu duruma sevindiler. Bu tepkilerden oturmak istediğim yerde daha önce oturan bir çiftin “yaksız davranışlarda bulduklarını” öğrendim: onlar konuşup gürültü yaparak, etraftakileri rahatsız etmişlerdi. Fakat aynı zamanda, onlar geldiğinde benim oradan kalkmam gerekeceğinden, yaşanacak hayal kırıklığının seslerini de duyuyordum. Ben etrafta oturanları konsere girişin ücretsiz olması ve yerlerin de buna bağlı olarak serbest bir şekilde seçilmesinden dolayı, benim de onlar; kadar bu yerde hakkım olduğunu söyleyerek sakinleştirmeye çalıştım. Fakat insanların “Nasıl yer vermeyeceksiniz, ilk onlar oturdu oraya” diyerek, beni yargılamalarına çok şaşırdım. Gündelik hayatımızda bu tür birçok örnek vardır. Araba sahipleri iyi bilir ki, arabayı bir başkasının genel olarak park ettiği yere park edemezsin. Yer yine de “ilk park eden” kuralına göre ona aittir. Bu

teamül hukuku normunun ihlal edilmesi ciddi cezaya tâbi tutulabilir (örneğin, lastiklerin patlatılması). Bu ceza mahalleye araba park eden diğer kişiler tarafından da haklı bulunur. Aynı şekilde, balıkçı "onun yerinde" balık tutmaya çalışan birine karşı da gelebilir. O itiraza karşılık "geçen seferden" kalan izleri itiraz eden kişiye gösterir, yani buraya ilk o geldiği için burası ona aittir.

Teamül hukukuna göre, insanlara bir başka itiraz hakkını, eşyayı hazırlamalarına harcadıkları emek verir. Görünen o ki, bu emek ilk başta ekonomik bir kategori olarak mevcut değildir, nesne ve birey arasında bağlantılı bir ilişki kurmak içindir. Burada ilişkiler daha sıkı bir karakter taşımaktadır ki, bu da anlaşılır bir şeydir. Genellikle geleneksel kültürde nesnelere onları hazırlayanların adıyla adlandırılır: "Nesnenin şahsileştirilmesi onu hazırlayan kişinin ismi ile yapılır... Bir eşyayı hazırlayan ve onu kullanan kişiler arasından onu hazırlayanın ismi ile adlandırılmaktadır... Kişinin nesneye iradesini yerine getirme hakkı, kimin elinde olduğu fark etmeksizin nesneyi hazırlayan kişiye aittir. Eğer bir kişi kendine tahta bir idol yapmış ve ona kendi hedeflerini, fikirlerini aktarıp ondan yardım bekliyor ve idol ona yardım etmiyorsa, kişi onu cezalandırmakta, yemek vermemekte ve hatta öldürmekte serbesttir. Ve kimse o idolü almaz, çünkü yukarıda belirtildiği gibi o idolün bir sahibi vardır" (Graçeva1983:54). Örneğin Afrikalı çobanlarda ev hayvanları ve onların sahipleri aynı isimleri taşır. Hayvana zarar vermek, sahibine verilen zarar olarak görüldüğünden, bu nedenle de intikam alınır. Bir antropolog Doğu Afrika'daki etnik grupları incelerken yaşanan bir olayı anlatmıştır. Komşularına saldırmayı düşünen kabile üyeleri "metaforik olarak hayvanlarını yaralı ve kanamış bir şekilde tasvir ediyorlardı. Bu da hayvanlarının aldıkları yaraları onların aldığı anlamına geliyor ve intikamın alınması gerekiyordu" (Almagor 1977:138).

Hukuki Plüralizm ve Rusya'da "Hukukî Kaos"

Refah ve İktidar. Kolektif mülkiyet hiçbir zaman nesnelere karşı bireylerin eşit davrandığını varsaymaz. Avcılık döneminde hayvanı avlayan kişi, etten eşit pay dışında kalbini, ciğerlerini ve hayvanın alt çenesini alıyordu, çünkü onun "hâmi olan atalara" "ziyafet" vermesi gerektiği varsayılırdı. Aslında belirli ritüellerden sonra "et doğranır, pişirilir ve ma aile yenirdi". Böyle bir avcının güç ve "şansa", "avcılık bahına" sahip olduğu düşünülür ve bu, onun etten fazla pay almasını meşru kılardı (Potapov 1949:35-36).

Dolayısıyla, bireyin kişisel özellikleri ve onun eşya üzerindeki hakkının üstünlüğü en baştan beri vardı. Bu hak mistik bir karakter taşımaktaydı, çünkü "eşyalar" bireyin kendisinin hipostazı idi. Bu açık bir şekilde hazine fenomenin Rus folkloruna kattıklarında görülür: "Hazine dokunulmamış bir şekilde toprakta veya bataklıkta kaldığı sürece sahibinin uğurunu taşırdı... Bir de sahibi ölse bile korunan uğura dair mistik bir inanç vardır" (Biblioteka...1992:313,316,318). Güce sahip olan insanları toplumsal kolektiflerin düzeninin garantisi olarak görüyorlardı. Bu nedenle liderler de bu gücü kabul ediyorlardı ve bu durum kişilerin mülkî durumunda da belli olmaya başlamıştı: mülkî durumu ne kadar fazla ise, lider bir o kadar güçlü idi. Sonuç olarak kişi toplum beyininde itibara sahip oluyor, iktidarı da elde ediyordu. Zengin şifacı, büyücü vs. kendi işinde daha etkili olarak addediliyordu. "Zenginlikleri" onlardan yardım alan kişilerin sayısını göstermekteydi. Bu hususta mantık şöyledir: "birçok insan boş yere şifacıya gitmez, onun faydasını görmüşler ki gidiyorlar" diye düşünülür. Böyle bir insandan ihtilafli bir mevzuu çözmesini istiyorlar ve liderde bu kararı uygulamaya koymaları için cebrî bir vâsita olmasa da, liderin irâdesine tâbi oluyorlardı, aksi takdirde onun

güçleri ile üzerine belâ salmasından korkuyorlardı (Bigmenstvo 1999:132). Avustralyalılarda, örneğin “*Bigman* farklı yeteneklere sahip herhangi bir kişi sayılabiliyordu. Bu ev ve kayık yapan, ağaç kesen, müzik besteleyen, patates yetiştiren birileri de olabilirdi. Bu kişilere yardım için başvuruluyordu, onlar da karşılığında farklı hediyeler alıyorlardı. Sonuç olarak birçok maddî kaynağı elde etmiş olmaları, zenginliği (domuzlar, para) onları *bigman* yapıyordu” (Bigmenstvo 1999:130-131). Kabile liderlerinin zenginliği “şansın” ispatı idi, bu nedenle onlara tâbi olmak isteyen kişi çoktu. Zenginlik yemekte, evde, kıyafette, hayvanlarda, toprakta, süslerde ve pahalı metallerde görülmekteydi. Rusya’yı ziyaret eden Rus ve yabancı tarihçiler knyaz ve çar kutlamaları, orada pahalı tabaklarda servis edilen sayısız yemekler, rahiplerin gurur duyduğu akıl almaz derecede değerli metal ve taşlar uzun uzadıya anlatılır. Örneğin, bir İngiliz, “ölene kadar Korkunç İvan’ın ona gösterdiği dağ yığını gibi inci, zümrüt, safir, yakut, altın ve gümüş tabak çanağı unutamamıştır” (Radzinskiy 1999:50). Fransızlar Elizavetta Petrovna’nın sarayının “şâşasına doyamamışlardı” (Pilyayev 1897:67-72).

Tâbi olanların liderlerinin zenginliğine, yani güçlerine bu kadar ilgi duymaları tabî idi, çünkü bu güç toplumun iyi olacağını temînâtıdır. Afrika köylüleri mahsûlün liderin ambarına gittiği liderin tarlasında gönüllü olarak çalışırlardı. “Cengiz Han’ın savaşçıları savaş veya avda elde ettikleri ganîmetleri ona vermeye söz vermişlerdi” (Kozin:188). Bu nedenle “zenginlik” halkın itirazını veya öfkesini çekmekten korkmadan her zaman gösterilirdi. Öyle ki “iktidarın şâşaaası” sanayi öncesi oluşumlarda olması gereken bir durumdu. Bu gösteriş devletin kudretinin sembolüdür (14. Louis, “Ben devletim” demiştir). Bunun hâricinde “fakirlik”, iktidarın gücünü gölgeleyen bir “günah” sayılıyordu. Bu nedenle farklı seviyelerden olan taşıyıcılar

kendi ihtişamlarını göstermek zorundalardı: “Anna İvanovna zamanında, devlet yöneticisinin yanında iyi bir mevki tutmak için büyük paralar harcamak gerekirdi. Balo kıyafetlerine 3 bin rubleden çok harcamayan saray mensubu dikkate değer sayılmazdı” (Pilyayev 1897:67-72). Afrika’da kolonilerin bağımsızlık kazanmasından sonra, cumhurbaşkanının yüksek mevkideki devlet memurunu gündelik hayatıdaki “sadelüğinden” dolayı kınadığı görülmüştür (Boçarov1992:264).

Rusya’da rüşvetin geleneksel hukuki kaynağı olarak “zenginlik”: “İktidar” ve “zenginlik” ilişkisi, Rus kültürünün her döneminde görülür. Devrim öncesi toplanan etnografik materyallere göre “zenginlik” yükselmek için bir yoldur. Bu durumun dış özellikleri giyilen kıyafet, sâhip olunan atın cinsi idi. Yükselen kişinin sahip olduğu saygının göstergesi olarak, nasihat için ona başvurulur, görünce saygıyla baş eğilir, adı ve babasının adı ile hitap edilirdi. Hürmet, toplumsal vazîfe anlayışı ile birleşir” (Bit...1993:89).

Bu materyeller incelenirken alt kademe-deki memurların zenginliğinin de, aslında zâten vazîfeleri olan işleri yerine getirmeleri karşılığında, yine köylülerin verdikleri hediyelerinden ileri geldiği görülmüştür. Hediyeler sadece “müdürlere” değil, belli bir görevi olan köy meclisine de veriliyordu. Eğer köylü, meclise bir sorunu çözmesi için ricada bulunuyorsa, muhakkak bir hediye sözü verilirdi: “Alkol taahhüdü onları iş yapmaya heveslendiriyordu” (Bit...1993:48). Memuru “saygıyla karşılayıp, ona hediye verip ve cemiyetin parasına bir kutlama yapıyordu” (Bit...1993:50). İnşaat izni veya herhangi bir belgenin erken verilmesi için “neredeyse zorunlu sayılan ve geleneklerin izin verdiği” ufak bir hediye vermek oldukça yaygındı. Ufak harcamalar –“ev harcamaları”– seçilen köylüler arasından seçilen toplayıcı kişiler veya ekmek dükkanlarının

sahipleri tarafından yapılır ve sıklıkla anlaşma ile çözüldü (Bit...1993:63). Mahkemede şahit olan kişilere yani "mahkemeye gelerek zahmet eden kişiye bir teşekkür masası kurulurdu". Bu "kutlamalar" gelenek ile kabul edilmiş ve âdil sayılan kutlamalardır. "Senin için zahmet ettiler, sen de bir masa kur!", yargıçlar ve sanıkların bakış açısı budur, çünkü aldıkları maaşın yargıçların emeğinin karşılığı olmadığını bilirler" (Bit...1993:68).

Karşımızda sanki eski Roma zamanından bilinen, çalışanlara ücret vermek yerine, halktan toplanan vergi ile verilen ürün, hizmet ve paraya bağlı olarak "doyma" kurumunun bir fragmanı vardı (Ozernaya1995:360). Fakat bize göre bunlar, kadim bir müessesenin "bakıyeleri" değil, derin ve geleneksel tecrübelerdir. İnsan iletişimi bunlarla sağlanmış ve artık onlar olmadan insanlar arasındaki iletişimin mümkün olmadığı düşünülmüştür. Geleneksel bilinç, aradaki soyut bağlantıyı görmez, sadece maddî uygulamaya odaklanır. Amaçları için bağlantı kurmaya çalışan kişi, olumlu sonuç alabilmek için en başta "kendisinden bir parça vermeye" hazır olur. Modern köylü cadılar para kabul etmezler, fakat onlardan yardım alan köylüler her şekilde yemek, eşya vs. vererek karşılığında teşekkür etmeye çalışırlar. Belirtelim ki, şehir kültüründe hediye veya tatlı olmadan birinden bir şeyler istemek "insanlık dışıdır".

Bu kültürel psikolojik katmanın rüşvet olduğu aşikardır. Ben ağır hasta bir kişinin akrabalarının hekimin hediye kabul etmemesine rağmen, ona teşekkür etmek için bir şeyler vermeye çalıştıklarını, yoksa tedavinin işe yaramayacağını düşündüklerine şahidi oldum. Genel olarak "iktidar" ile kurulan insânî ilişkilerdeki en önemli unsur rüşvettir. Polislere rüşvet verirken, fark ediliyor ki bu genelde "hayati" konulardan sohbet ile devam ediyor. Bir keresinde müfettiş, anlaştığımız miktarda rüşveti

aldıktan sonra bana oğlunu İçişleri Bakanlığının üniversitesinde eğitim almasını sağlayamadığını, çünkü rüşvetin çok yüksek olduğundan yakınmıştı. Bu bağlamda 1970'li yıllardaki Tanzanya hükümetinin rüşvete karşı mücadele sürecinde yargıçlara hediye verilmesini yasaklamasının ardından, bu kararın özellikle halk arasında büyük protestoya neden olduğu ve iktidarın belirli bir taviz vermek zorunda kaldığı hâdise ilginçtir (Boçarov 1992a:22).

Rusya'da rüşvete karşı kabul edilen kanunlar işe yaramamaktadır, çünkü onlar hiçbir şekilde dikkate alınmaz. 20. yüzyılın başlarında köylüler suç mefhumu hakkında oldukça az fikre sahiptiler, çünkü gündelik hayatta sadece günah kavramını kullanıyorlardı: Günah suçtan önemlidir.. Köylüler devlet mahkemelerinden nefret eder, haklarını nâdiren orada ararlar, bu nedenle de kendi işlerini kendi aralarında konuşarak çözmeye çalışırdı (Bit...1993:58). Bugün rüşvet olarak adlandırılan davranışlar, gördüğümüz gibi günah değil, tam tersi daha çok uygulanması gereken bir gelenek olarak görülmektedir.

Bu vâkıa, yüksek mevkideki memurları da kapsıyordu. Rüşvetçi memur tipi, 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarındaki edebiyatın esas kahramanlarından biri olmuştur. Moskova valisi kont F. Rostopçin 19. yüzyılı böyle yorumlamıştır: "Bugün çalmayan, aptal sayılır". Çağdaşı M. Pogodin şöyle der: "Bizde hizmet karşılığında karın doyurmak hâlâ mevcut. Şeffaflık dışında hiçbir şekilde bu hastalığa son verilemez ve şeffaflık belki sadece birkaç sene fayda sağlar, daha sonra ona da alışacağız" (Russkiye o Russkix 1992:39-40). Bu kehânete benzer sözler günümüzü de ifâde eder. 2000 yılında uzman bilim insanları "rüşvetin Rus hayatının bir parçası" olduğunu belirtmişlerdir (Bistrov2004:14). Bugün biz şunu anlamalıyız ki "medyada rüşvet hakkındaki haberlere kolluk kuvvetleri hiçbir şekilde tepki vermezler. Araştırmacıların be-

lirttiği gibi Rus iktidar kurumları ne millî, ne bölgesel, ne yerel seviyede rüşvet ile mücadele etmek için siyâsî bir irâdeye sâhip değillerdir” (Duka, Bıstrova 2004:14). Öyle görünüyor ki bizim hukuk kültüründe “rüşvet alan” sadece kendini iyi ve duyarlı biri olarak göstermekle kalmıyor, aynı zamanda devlet iktidarının otoritesini de sağlamlaştırıyor. Modern memur tavrının, kökleri geleneksel hukuk bilincinde mündemiç iktidarın topluma yansımaları olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle de “iktidarın şâsaası?” davranış motivasyonunu düzenleyen, itibarının ehemmiyetli bir parçasıdır.

Önümüzdeki delillere bakalım. Hatırladığımız gibi, kısa bir süre önce Rus halkı zor durumda iken, hatta birçoğu sadece maddî olarak hayatta kalmaya çalışırken, Kremlin için büyük bir miktarda bütçe ayrılmıştı. Bu işlerin başındaki memur, henüz yakın zamanda ABD’deki bir mahkemede hırsızlıkla suçlanarak hapse girmişti. Memur konuşmasında muhâbirlere kendi suçsuzluğundan değil, şu an yaptığı işin devletin itibarı için ne kadar önemli olduğundan bahsediyordu. Kremlin’in yeni görüntüsü, yabancı devlet başkanlarını çok etkiledi: “Clinton baktı ve dedi ki ah!”. Buradan varacağımız sonuç şudur ki, P. Borodin hayatındaki en önemli işi yaptı. “Ben başarılı biriyim” dedi.

Memurların “zenginlik” ve “iktidarın” ayrılmaz olduklarına dâir samîmî ve derin inançlarını, B. Yeltsin’in çalışanı general A. Korjakov’un hatıralarında görebiliriz. General çalışanlarından birine nasıl sadece general rütbesi alması için değil, aynı zamanda statüsüne yakışır bir ev almasına da yardım ettiğini hatırlıyor. O zamana kadar çalışanı aile ile beraber “Hruşevka” evlerinden birinde yaşıyordu (Korjakov 1997:82). O, Cumhurbaşkanının birçok banyosu, yatak odası, 12 kişilik toplantı salonları vesâirden oluşan ikametgâhını hatırlayarak bu şatafatı “Rusya cumhurbaşkanının itibarının” önemli göstergelerinden biri sayar (Korjakov 1997:93).

Lâkin en önemlisi yazarın ABD’deki iktidarın vaziyetinden bahsetmesidir: “Bizim cumhurbaşkanının gibi gösterişli bir ikametgâh görmeyi bekliyordum. Camp David’de bütün yapıların hepsi aynı şekilde kontrplaktan yapılmış gibi ve tek katlı idiler. Orada sadece başkanın değil, diğer yüksek mevkideki memurların da evleri vardı. Yapılar neredeyse yerle bir, pencereleri de çok aşağıda... Yemeklerin yapımı için farklı evler var. Camp David sakinlerinin yemekleri sanatoryumlardaki gibi ortak. Başkanın sadeliği ve ciddiyeti beni üzdü”. Vardığı sonuç dikkate değerdir: “Rusya’da uzun süre böyle bir şey olmayacak” (Korjakov 1997:107). Bu sözleri kendi “sınıftan” olan kişilerin davranışlarını bilen bir uzmanın sözleri olarak tanımlayabiliriz.

Buradan memurun sadece rüşvet “aldığını” değil, ayrıca bunu ufak bir resmî maaşla sahip olmanın imkânsız olduğu pahalı villalar, arabalar, kıyafetler ve süsler (saat vs.) şeklinde gösterdiğini saklamadığını görebiliriz. Bu memurun kendisinin günah işlemediğine emin olmasıdır, çünkü hırsız olmak her kültürde rezâlettir. Yasaklar ise (kanunlar) işlerin doğal akışını bozan yabancı bir cisim olarak görülmektedir.

Batı’da iktidarın “şatafatsız hali “zenginliğin” “iktidar” ile mücadelesinde ortaya çıkmış ve herkesin kanun karşısında eşitliğinin kabul edildiği Fransız Devrimi ile bitmiştir. Böylelikle, kanun “iktidarı” zenginlik üzerindeki tekdelen mahrum etmiştir. Bu gelişme yönetimdeki aristokrasi tarafından örfî hukuka göre soyulan “üçüncü sınıfın” bu düzene karşı gelmesiyle toplumda derin sosyo-ekonomik değişimlerden sonra ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak sosyal statü ve mülkiyet (iktidar ve zenginlik) arasındaki mistik bağa son verilmiş, daha doğrusu yer değiştirmiştir: artık zenginlik kutsal bir statü kazanarak, bireyin sosyal durumunu belirlemiştir. Eskiden hatırladığımız gibi, zenginlik bireyin kişisel (büyülü) özelliklerinin de-

vamı olarak görülmekteydi. Kısacası, zenginlik artık iktidarın mutlak yol arkadaşı değildir. Bu da kanunlarda iktidar statüsünün "sadeligi", görevini zenginleşmek için kullanmayan temsilcilerin davranışı şeklinde görülmüştür. İlginç olan bu kişilerde daha kanunlar kabul edilmeden ahlaki açıdan bu fikirlerin oluşmasıdır. Bu nedenle iktidar ilişkilerinde bu kültürden olan insanların davranışı zenginliğin göstergesi ile ilişkili değildir, tam tersi orada bu kötü bir şeydir: "kendi insanları üzerinde iktidar kurma çabası bazı kapitalist romantik yazarlar ve şairlere aittir, ki bu da şahsi zenginlik ve şatafata olan merak kadar çöküşün belirtisi, kapitalist ideolojinin çöküşü anlamına gelmektedir (Neusihin 1994:608).

Bizde ise "zenginlik" sadece herkese gösterilmez, aynı zamanda kültürel önceliklerle "iktidar" olmaya çalışılır. Zamanında burjuvanın para karşılığında saray unvanları alması gibi, iktidar temsilcilerinden görevin "satın alınması" da buna dâhildir. Kanunlar yasaklayıcı karakter taşımakta ve ihlal edilmeleri cezaya tâbi olsa da, kültürün temsilcileri olarak kabul edilmemektedir. Bu durum bir Rus atasözünde; "Kanundan korkma, yargıçtan kork" şeklinde görülür. Burada yargıçların aynı psikolojik-kültürel yapıya sahip memur olduğunu varsayarsak, kanunu ihlal edenlerin yargılanma ihtimalinin yüksek olmadığını söyleyebiliriz ki, yüksek rütbeli memurların rüşvet dosyalarının mahkemelerde nasıl aklandığına dâir birçok örnek vardır.

İktidar ve "fakirlik". Belirtmek gerekir ki Sovyet zamanlarında da resmî ideoloji "zenginlik" ve "iktidar" arasındaki ilişkiyi onaylamakta idi. Lâkin burada Batı'dan farklı olarak, egemen ideolojinin esas bileşeni olan geleneksel hukuk kavramı resmî olarak bir diğeri ile yer değiştirmişti. Eğer biri toplum yapısının hiyerarşik yapısı ile ilgili idiyse, diğeri kolektifle, V. Turner'in dediği "komünitas" ile ilgili idi.

Kolektif ideoloji, üyelerinden birinin ekonomik olarak yükselmesine karşıdır. Örneğin, Afrika'da iyi hasat toplayan bir köylü büyü yapmakla suçlanmamak için köylülerine şölen vermek zorundadır. Yoksa ölüm cezası dâhil, birçok kötü durumla karşı karşıya kalabilir. Etnografik verilere göre Rusya'da köylüler yerel yönetime "varlıklı köylülere karşı ayrımcı tutumlarından" dolayı kötü davranmakta idiler (Bit...1993:54). Çünkü geleneksel hukuk bilincine göre bu "zenginlik" kendi emeği ile kazanılmış olsa da, "büyü ile" kazanılmış olarak görülmektedir. Bu aynı zamanda Rus folklorunda yer alır. Rus folklorunda "güneşi ve verimliliği" çalan "kötü güçler ve büyücüler", "şeytanın sahip olduğu sayısız zenginlik", "ruhlarını altın, gümüş ve değerli taşlar karşılığında şeytana satan çaresiz günahkârlar" vs. vardır (Afanasyev 1983:236). Bu geleneksel hukûkî bakış açısı eski hukûkî kodekslerde görülür. Örneğin, 12 Levha Kanunları'nda aşağıdaki kanunlar yer almaktadır: "Başkasının hasadını lanetlememek", "Ekinini dondurmamak", "Başkasının verimliliğini kendine almamak". Kara büyü yapmakla suçlanan kişilere ölüm cezası verilmekteydi. Bu normlar Avrupalı "barbar gerçekliklerine" (Salic yasası, Polijica statüsü) ve Afrika etnoslarının geleneksel hukuk sistemlerine dahildi (Sinitina 1978:84-85).

Geleneksel hukuk bilincine ait bu fikirler aşağıdaki atasözlerini doğurmuştur: "Emeğinle karnın tok olur, zengin olamazsın" veya "Günahsız emekle, değerli taşlardan ev yapamazsın". Bu babda, ben beş yıl önce Novgorod bölgesindeki Kobilino köyündeki bir olaya şahit olmuştum. Bu köye yakındaki Valday şehrinden bir çiftçi taşınmıştı. Kendisi arıcılık ve hayvancılıkla meşguldü. O diğer yerlilere nazaran (bu yerliler toplam 6-7 kişilerdi, diğeleri Moskova ve Petersburg'dan mevsimlik gelen yazlıkçılardı) daha iyi yaşamaktaydı. Fakat, 3-4 sene sonra çiftçi evini ve çiftliğini satarak

tekrar Valday'a döndü. Taşınmadan önce çiftçi ve eşi ile konuşmuştum. Onlar taşınma nedenleri olarak başka nedenlerle beraber, köyün yaşlı sakini olan M. Monakova'nın (komşuları ve köy muhtarlığında eskiden görev alan biri) "arılarını alıp götürdüğünü" onunla burada yaşamanın imkânsız olduğunu söylemişlerdi. Öncesinde aynı şüpheleri başka bir yerliden duymuştum, o da Monakova'nın büyü yaptığından ve 30-40 sene önce bundan mağdur olduğundan bahsetmişti. Doğrusunu söylemek gerekirse, diğer yerlilerin de çiftçi aileye karşı tutumları soğuktu.

Bugün de kitlesel iletişim araçlarında komşuların çiftçilere karşı kötü davranmaları, mülklerine zarar vermelerini (yakma, dövme vs.), yerel kolhoz başkanlarının engellemeleri, kötü toprakların çiftçilere ayrılması, farklı bürokratik engeller hakkında haberlere rastlamaktayız. Burada "büyünün" önemli rol oynadığını düşünüyorum. Modern tartışmalarda çiftçiye illa "büyücü" denmese de, "kötü, işe yaramaz vs." insan olarak adlandırılmaktadır. Kısacası, yine aynı bölgede farklı ilginç bir olaya şahit olmuştum. Burada aldığı bol hasatla övünen komşusuna, "yazlıkçı kadın" şöyle cevap vermişti: "Bunu nasıl başarıyorsun? Ben de en az senin kadar çalışıyorum. Sen herhalde onlara bir şeyler fısıldıyorsun". Bu ifade şaka olarak söylene bile, bence bu zihniyetin şehirlilerde de olduğuna dâir önemli bir "psikolojik belgedir". Bu zihniyet bazen periferik durumdan çıkarak (11 Eylül olayları sonrası ABD'de de olduğu gibi) bilinci ele geçirebilmektedir.

Meşhur kültürel-psikolojik fenomenin kökenleri dünyanın bütün olaylarını kendinde birleştiren arkaik düşüncede yatmaktadır. Kolektif bilinç de, topluma belirli bir bütçenin ayrılması ve ayrılan bütçeden birine fazla pay düşerse diğerine az düşeceğinden gelmektedir.

Toplumun sade davranış türüne odaklanması ile zengin olma ve kâr elde etme amacı-

nın olmadığı bir kişilik tipi ortaya çıkmıştır. Rusların davranışlarını inceleyen yabancılar, "bu devletteki halkın onları heveslendirecek ve ilerlemelerini sağlayacak motivasyonları yok, kendilerini sevmiyorlar, zengin olmak ve yükselmek istemiyorlar, onların hayatlarından daha sıkıcı bir hayat yok... kısıtlanmış ihtiyaçları ve düzenli alışkanlıkları... Rus halkı... ev, yemek ve yakıt ile temel ihtiyaçlarını karşılıyor. Eğitimli halkların korkunç yarası olan yoksulluk çekmiyor" (Senor 1989:328). Modern araştırmacı neredeyse aynı özellikleri cemiyetlerin halkın hayatında önemli yerinin olduğu Afrika ahalisi için söylemiştir.

Bu tür psikolojik düşünceye sahip insanlar için değerli olan tek şey insan hayatındaki esas ihtiyaçları karşılamaktır. Bu şekilde ahlaki davranış şekilleri ortaya çıkmaktadır. Rus etnografik kaynaklarda köylülerin ufak hırsızlıklara, ormanlarda odun kesmeye, "hırsızlık değil de kâbiliyet sayılan ufak ticârî yolsuzluklara" kötü bakılmadığını belirtilmektedir. Fakat "hırsızlığın kendisi ağır suç sayılmaktadır" (Bit... 1992:59). Bu kültürün unsurları birçok dini sistemde görülür: Hinduizm, Zerdüşçülük, Yahudilik, Hristiyanlık. Burada lider münzevidir. O konforu, mülkü, zenginliği reddeder. Böyle insanlar yerel kültürde oldukça önemli bir role sahiptirler: fakirler, gezginler, meczup vs. (Prijkov 1992, Korolenko 1920). Bu kültür 19. yüzyıldan bu yana, eğitimli sınıflar dahil şehir ahalisi dahil herkese yayılmıştır. Eski narodnik S.Y. Yelpatyevsky şöyle demiştir: "hatta zengin insanlar bile münzevi bir hayat sürdürüyorlardı". "A. N. yeterince kazanıyordu... fakat öğrenci gibi iki odalı, eski kötü mobilyalı bir evde yaşıyordu... İhtiyaçlarını minimuma indirmişti ve hayatında münzeviliğin izleri görülmekteydi. Mülkü yoktu ve "mülkiyet", "mülk" gibi kelimeler olumsuz anlam taşımaktaydı" (Yelpatyevsky 1984:63). Böyle bir kültür çerçevesinde Rusya'nın devrimci hare-

ketleri gelişmiştir, hem Bolşeviklerin partisi zaten münzeviler grubunu hatırlatmaktaydı ki, bunu "Vekhi"nin yazarları birçok kez yazmışlardı (Boçarov2001a:74).

Bu dönem Bolşeviklerin karşıtı olarak "burjuvalar" vardı, onlar da "kötü güçlerin temsilcileri" idi. V. İ. Kolonitski'nin yazılarında kötü insanların "burjuva" olarak adlandırıldığını, "tüm mülkiyet sâhiplerinin zengin insanlar oldukları", "zenginlikleri de çalışarak kazanılmış olsa bile nefret duyulan, yüksek ideallerle parlatılmayan bir şey olduğunu" görmekteyiz (Kolonitski1994:21). Bu nedenle Rusya'da devrim Marksizm'in öngördüğü gibi hukukî bir kurum olarak mülkiyetin sınırlandırılması için değil, daha çok "burjuvayı" yok etmeye yönelikti. Şimdi bu gerçeklikler komünistlerin cinayeti olarak görülmekte, fakat kabul etmek gerekir ki, gelişen durum büyücülerin "halk düşmanı" sayıldığı ve yok edilmesi gereken kişiler olarak görüldüğü hukuk kültürüne uygundu. Aynı zamanda devrim sonucunda iktidar ve zenginlik ilişkisi değişikliğe uğramıştır, yani insan ve "nesne" arasındaki mistik bağlantı devam etmiştir. Sadece "iktidar" kendi rakibi olan "yoksulluk" ile dost olmuştur. Nitekim, bütün Sovyet dönemi geleneksel hukuki fikirlerin tek bir hukuk kültürü çerçevesindeki mücadelesi ile geçmiştir.

Rusların Hukuk Bilincinde Hukuk Kültürü Çatışması: Devrimden sonra, daha Sovyet iktidarının ilk adımlarında, savaş ilan edilen resmi değerlere rağmen, yönetim eski "burjuvanın" ikametgâhına yerleşmeye; memurlar ev, yiyecek, araç vs. gibi şeyleri ele geçirmeye başladılar. Gerçi bunlar paylaşılmıyor, hiçbir yerde gösterilmiyordu. Tam tersi, İ. Stalin'in eski film kayıtlarına giren eskimiş paltosu veya parti üyelerinin dondurucu soğuklarda bile giydikleri sezon dışı paltolar hâlâ akıllardadır.

Bu çatışma sadece iktidarın dış görünüşünde değil, insanların fikirlerinde de görül-

mekteydi. Kendi hayat hikâyemden oldukça manidar bir örneği hatırlıyorum. "Perestroyka" zamanında çalıştığım Kuntskamer'de müdür seçimi vardı. Aday benimle aynı bölümden olan iş arkadaşarımdan biri idi. Bir keresinde onun adaylığını arkadaşım olan bizim partinin sekreteri ile gizlice tartışmıştım. Ben N.G. için oy kullanma kararım almıştım, fakat ondan farklı bir fikir duydum ve açıkçası bu beni oldukça şaşırttı. "Bak dedi arkadaşım, o hâlâ devletin verdiği dairede oturuyor. N.G. kendisi için bir şey yapamadı, kurum için ne yapabilir ki". Belirtmek gerekir ki, ben adayı tam da bu sebeple desteklemeyi düşünüyordum, çünkü onu elinde fırsatı olmasına rağmen dürüst, numara yapmayan, para yemeyen biri olarak görüyordum. Kısacası, ben geleneksel hukuk kültürünün kaybetmeye mahkûm olan sınıfa mensuptum. Kaldı ki, "perestroyka" "iktidarın" onun üstünlüğünden men edilmesi için başlayan bir mücadele idi.

Sovyet zamanlarına has olan sosyal bireyselleşmenin yayılması, özel mülkiyet psikolojisinin de çoğalması ile devam ediyordu. Bu bağlamda üst sınıf temsilcileri (memurlar) kaynaklar üzerinde mülkiyet hakkının genişletilmesini doğru buluyorlar, ama aslında bu hak onlara teamül hukukuna göre verilse de, kanunen kaynaklar devlete aitti. Bir tek mülkiyet üzerinde onu miras olarak devretme dahil diğer hakları yoktu. Geniş çaplı özelleştirmelerden sonra bu sorunlar çözülmüş ve memurların birçoğu sonradan görüldüğü gibi özel mülkiyet yanlısı olmuşlardı.

Toplumsal çıkarlara dayanarak zenginliklerini arttırmayı amaçlayan iktidar tarihin gösterdiği gibi, onun şahsi kullanımında da değerini anlamaya başlamıştı. Gerçekten de gücün onu meşru kılan sembolü olarak zenginliğe meyletmek iktidarın taşıyıcılarının psikolojisinde kendini göstermekte idi ve onlar kendilerini "halk kitesinden" ayırarak, statüleri dolayısıyla ko-

lektif mülkiyeti “kendi zevkleri ve hazları” için kullanma haklarının olduğunu düşündüler. Bu psikoloji, benim bakış açımına göre belli bir derecede A.S. Puşkin’in Küçük Trajediler şiirini aklıma getirmişti.

Hattâ bu nedenle zenginliği arttırmak için arkaik iktidarın davranışlarında bile şahsi çıkarlar görülmektedir. Özellikle de bu durum hedefe ulaşmak için toplumun ahlaki değerlerine dayanınca fark ediliyordu. “Histerik kadınlar, çıkarıcı kâtip ve valilerin silahı idiler, onlar kadınları zenginleri ikna etmeleri için gönderiyor, daha sonra da başkasının parasını alıyorlardı” (Afanasyev 1983:430). Bu ilişki katmanları Stalin zamanında da vardı. Birçok insan “kurum” temsilcilerinin kendilerinin göz koyduğu ikametgâhlarda yaşayan kişiler arasında “halkın düşmanlarını” aradıklarını hatırlamaktadır. Eskiden üstünlüğe karşı savaşılan şahsen tanıdığım kimselerin, “Perestroyka” sonrasında iktidara gelince nasıl savaştıkları kişilere dönüştüklerini gördüm. O kişiler, mevki ve itibarlarını yakın çevrelerine anlatırken bugün dahi onlara tahsis edilenlerin ederini ve kalitesini, odaları, sekreteri, makam arabası ve şoförü, yazlıkları ve artık “şahsi” mülkleri de dahil olmak üzere anlatırlar.

Yine de iktidar, her zaman ortak kaynaklara daha çok erişime sahip olduğundan tâbi olanlara karşı ciddi sorumlulukları vardı. Evin babası mal mülkün sahibi idi, ama onu aile ihtiyaçlarına harcardı: Yemek ve kıyafet alır, çocuklarının evlenmesi ile ilgili ödemeleri yapardı. Onlar, Avustralyalı *bigmane* “yardım için başvururlar ve o da yardım eder: örneğin birine bugün yapması için para verir, diğerine ailesinde acı kaybı nedeniyle cenaze işi için yardım eder vs.” (Bigmanstvo1999:130-132). En çok buğday ve hayvan ambarı bulunan Afrika liderleri doğal afet veya sosyal felaket zamanlarında halkına yardım etmek zorunda idi. Rusya’daki bir yabancıнын sözlerine göre: “Eğer bir kişi hasat

toplayamadığı için fakirleşir veya başka olaydan dolayı, çar veya boyar köylüsü olsun, ona yardım edilirdi” (Olearius1989:358).

Sanayi öncesi toplumda “cömertlik” ve “adalet” “zenginlik” gibi, bir evin babasından rahibe kadar her lider için olması gereken bir özelliktir. Ortaçağ Fransasında “halk bilincinde kralın yüceliği fikri en başta büyük kutlamalar düzenleyen ve o sofradan en çok şeyi dağıtan kralın cömertliğiyle ilgiliydi. Kral sadık çalışanlarının gözünde cömert, merhametli ve adaletli bir baba rolünde idi”. Bu nedenle 1506 yılında 12. Louis’e resmi olarak “halkın atası” unvanı verilmmişti (Malinin1995:26). Benzer bir unvanı I. Petro ve daha sonra İ. V. Stalin de almıştır. Sovyet insanların hayatı “perestroyka”dan önce, hatırlanacağı gibi “parti ve iktidarın baba bakımı ile geçmiştir” (Boçarov1992). Sadece böyle bir lider, tâbi olanların sadakatine güvenebilirdi. Örneğin bilinmektedir ki, “ordu, imparator olarak, orduda herkese mektup yollayıp matemden 6 hafta sonra hepsine cömert davranacağını yazan merhum çarın oğlu Fyodor Borisoviç’i kabul ederek, ona sadakat ve bağlılık yemini etmişlerdir” (Olearius 1989:269). İnsanlara maddi kaynak sağlayarak “karizmasının” bir parçasını paylaşıyordu: şans, mutluluk. Bu nedenle hediyeleri doğrudan liderin elinden almak büyük onur idi”.

İktidarın hediyesini “mânevî” taraftan da gözden geçiren geleneksel hukuk katmanı, modern kültürde de vardır. Bu, devletin kendi vatandaşlarını farklı hizmetler karşılığında ödüllendirmesinde, özellikle de devlet başkanının elinden alınan ödülde görülür. Daha kısa bir süre önce gazilerin sahip oldukları ayrıcalıkları para ile karşılamayı öneren bir siyasetçi, sonra gazilerin devletin onlara müteşekkir olmasını paradan daha önemli bulduğunu iddia etmiştir. Belirtelim ki, “cömertlik” ahlaki etik karakterden çok, hukuki bir özellik taşımakta, bu da bize kolektif mülkiyetten bahsetme hakkı ver-

mektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, eğer avcılar avladıkları hayvanları paylaşmazlarsa, kendilerini kolektif tarafından verilecek ceza bekliyor, cimrilik yaparsa onu "hırsız", "suçlu" olarak adlandırıyorlardı (Gureviç1981:210). Zaten "Cimri Şövalye"nin oğlu da hatırladığımız gibi babasının onu mahrum ettiği miras hakkını ihlal etmesinden dolayı babasını adaleti sağlama görevi olan hükümdara şikâyet etmiş, hükümdar da oğlundan yana karar vermişti.

Kolektif mülkiyet statüsüne sahip iktidarın zenginliği onlar tarafından kullanıldığında, tâbi olanların gözünde meşru bir hal almaktaydı. Eğer böyle olmuyorsa, çiğnenmiş bir adalet hissi uyanıyor ve insanları adaleti sağlamak için harekete geçiriyordu. Rusya'da her dönem yaşanan ve neredeyse "Rus karakterinin milli" bir özelliği olarak bilinen hırsızlıkların boyutunu bu şekilde açıklayabiliriz.

Gerçekten de, tarihsel ve modern veriler, kanun ve halkın hukuk bilincinin hırsızlığa karşı tutumu uyuşmamaktadır. Eskiden devlete ait ve şahsi ormanların hepsini kesip alıyorlardı, hatta bu çalıntı ağaç ve odunları Ortodoks kilisesi mensupları da alıyordu ve bu durum kınanmıyordu (Tenişev1909). Aynı zamanda tanınmış etnograf S. Maksimov'un sözlerine göre "kendi emeğinle kazandığın mülke dokunmak suç sayılıyordu, o dokunulmazdı. Rahip veya efendilerin ormanlarını ise kesebilirlerdi" (Çalidze1990:32). Bilim insanı "şahsi emekle elde edilen" mülkiyetten bahsederken, halkın hukuk bilincine göre "doğru bir iş" olarak görülen ve insanlar arasında büyük bir uçurum yaratmayan işi kastetmekteydi.

Sovyet döneminde bütün mülkiyetin devletleştirilmesi daha önce bahsedilen geleneksel hukuk bilincine dahil olan özel mülkiyet hariç, hepsi kolektif karakter taşıyan Rus hukuk kültürüne uygun idi. Bu nedenle Sovyet insanları, devlet mülküne ilişkin mevzuata rağmen, onun kaynaklarından faydalanmayı, özellikle

de halk bilincinde, en çok da "durgunluk" döneminde "halkın hak ettiklerinin" adaletsizce paylaşıldığı düşüncesinin var olduğunu hesaba katarsak, bunları hırsızlık olarak görmüyordu. Bu yüzden devlete ait olanlar dahil bir kurumdan bir şeylerin çalınması kınanmazdı: "fabrikadan çiviye kadar her şeyi götür, sen buranın sahibisin, misafiri değil". Devlet tarlalarından hırsızlık yapmak da normaldi. Leningrad Üniversitesi'nde okuduğum yıllar ve daha sonrasında, köy işleri için gittiğimde köylülerin kendi şahsi ihtiyaçlarını devlet malından aldıkları patates, pancar, lahana vs. gibi ihtiyaçlarını giderdiklerinin defalarca şahidi olmuştum. Aynı şeyi hasat toplamak için gelen kişilerin başındakiler de yapıyordu. Bu tür davranışlar Stalin zamanında da yaşanmıştır, bildiği üzere halka devlet mülkiyetine "saygı duyulması" öğretilmeye çalışılmış, "hırsızlık" devlet yasalarına uygun bir şekilde ağır cezaya tabii tutulmuştur (İ. Stalin'in 1932 yılında imzaladığı kanundan bahsediyorum).

Bu fikir siyasi elite mensup kişiler tarafından da desteklenmekte idi. Bu konuda ilginç örnekleri kendi hatıralarında F. Burlatskiy şöyle yazar: "Bovin bir ara bana Zavidova'da yazlığında yaşanan bir sohbetten bahsetmişti. Brejnev'e insanların az maaşla ne kadar zor geçindiklerinden bahsedildiğinde, Brejnev şöyle cevap vermiştir: Siz hayatı bilmiyorsunuz. Kimse tek bir maaşla yaşamıyor. Hatırlıyorum, gençken daha okul yıllarında vagonlardan yük boşaltarak para kazanıyorduk. Ve nasıl yapıyorduk biliyor musunuz? Üç koli oraya, bir tane kendimize. Ülkede herkes böyle yaşıyor" (Burlatskiy1996:299). Hukuk kültürümüzün diğer önemli bir özelliği halkın koruyucuları olarak bilinen suçlulara karşı iyi davranmaktır. "Zengini soyan hırsıza, fakiri soyan hırsızdan daha iyi davranıyorlar. Eğer hırsız açlık ve ihtiyaçtan dolayı, hem de yabancı zenginlerden çalınıyorsa, ona anlayışla yaklaşırlar" (Bit...1993:289).

Hırsızlar hakkında şarkılar yazılmakta, efsaneler uydurulmaktaydı, “onlar mazlum ve talih-sizlere iyi davranıyorlar, onları üzenlerden intikam alıyorlardı: zenginleri, devlet hazinesini soyuyor, tüccarları incitiyor, memur ve efendilerine saldırıyorlar, fakat fakir ve ihtiyacı olan kişilere yardım ediyorlardı” (Maksimov1869:110). Onlara teamül hukukuna göre adalet sağlayıcıları rolü biçilmekteydi.

Modern “hırsızlar” da kendi yaptıklarını yanlış yoldan para kazananlara karşı mücadele olarak nitelendiriyorlar. Bunu sıklıkla zorbalık, hırsızlık, dolandırıcılık yapanlardan duyuyoruz. Benzer bir tartışma gündelik bilinçte de görülmüştür ki, bu karşılığını kitlesel sanatta, filmler de karşılığını bulmuştur. Popüler film ve dizilerin kahramanları (Tyuremny Roman, Voroşilovskiy Strelök, Brat ve Brat-2, Banditskiy Peterburg, Brigada, vs.) yüksek ahlaki değerlere sahip Süpermenler olarak gösterilmektedirler. Onların yanında sıklıkla kolluk kuvvetlerinden “dürüst” temsilciler de görülür. Süper kahramanlar yeni mülkiyetçi memurlara karşı durmaktadırlar. Memurlar ise “tüm kutsalları” para için çiğneyen taraftır. Son yıllarda siyasetçiler sosyolojik verilere dayanarak, ilginç bir gerçeği tespit etmişlerdir: “haydutluk” mesleği gençler arasında en itibarlı meslek sayılmaktadır.

Zenginleri “karanlık güçler” veya kötü insan olmalarıyla suçlamak, sadece sıradan veya eğitilmiş insanlara, solculara değil, “sağcılara” da hastır. 2 Şubat 2004 yılında V. Pozner’un “Vremena” programına Sama bölgesinin valisi olan ve aynı zamanda Soyuz Pravıh Sil partisinin (Sağ Güçlerin Birliği) liderlerinden biri olan K. Titov konuk olmuştu. Konu toprak sahibi olma ve toprakların serbest satışı ile ilgili “Toprak Kanunu”na normların dahil edilmesi ile ilgiliydi. Titov bütün toprakları “burjuvaların alacağını” iddia ederek buna karşı çıkmıştı. Sunucu sağcı bir siyasetçiden böyle bir şey duy-

duğuna çok şaşırılmış ve fikrini açıklamasını istemişti. Anlaşıldı ki, Titov onların “kötü insan” olduklarını biliyor ve onları potansiyel “oligark” olarak görüyordu, onların toprakları alıp bununla spekülasyon yapacaklarını düşünüyordu.

Sosyal yenilikleri kendi önceliklerine göre başarıyla adapte eden sağ hukuki kültürümü-zün istikrarını belirtmek gerekir. Bugün teamül hukukunda yer alan mülkiyet kanununun kullanıldığı şüphesizdir. En birinci örneği de özelleştirilen hayat alanlarıdır. Bu orada yaşayan kişinin o ev için harcadığı emekle ilgilidir. Aslında Sovyet zamanında da bu evler kanundaki boşluklardan faydalanarak kiraya veriliyor, hediye edilip satılıyordu. Kısacası hukuki bir mülkiyet olmadığından, gerçekten de bir mülk olarak faaliyet gösteriyordu. Bu, zamanın bilimsel tartışmalarında da yer edinmişti. Örneğin, ekonomi-politik sözlüğe “özel emek mülkiyeti” kavramı dahil edilmişti. Bu kavram “emeksiz mülkiyet” ile kıyasta siyasi açıdan pozitif bir anlam taşımaktaydı. Kısacası, ideolojinin özel mülkiyeti tamamen reddetmesine rağmen, onun teamül hukukuna uygun olarak meşrulaştırılması gerekmişti.

Yeni zamanlarda ortaya çıkan büyük hukuki mülkdarlar sınıfı toplum tarafından meşru kabul edilmemektedir. Hukuki kültürlerin çatışması sosyopolitik hiyerarşinin, ülkenin siyasi elit tabakası dahil, her sınıfında görülmektedir. “Oligarklara” karşı “dolandırıcı”, “hırsız” gibi kelimeler yüksek devlet memurları tarafından kullanılmaktadır. Örneğin, V. Putin; “Kursk” denizaltının batışından sonra ölenlerin yakınlarıyla görüşmesinde böylelerinden bahsetmiştir (bu konuşma bir televizyon kanalında yayımlanmıştır). Aynı sözler M. Fradkov’un Başbakan olarak tayin edilmesi zamanında da söylemişti. V. Putin 1990’lı yılların ortasında Petersburg’da verdiği bir röportajında Fradkov ile Suvorov mektebine oğlunu ziyarete geldiğinde tanıştığını söylemiş, Fradkov’un düzgün kişiliğinin

altını çizmişti. Putin şuna benzer bir cümle kurmuştu: yönetimdeki birçok kişi ülkenin zenginliklerini çalarken, Başbakanın oğlu vatanını nasıl koruyacağını öğreniyordu. Genel olarak Başbakan figürü yine yeni yapının doğuşu sırasında kendine zenginlik arttırmaya çalışan "hırsızlar" ile kıyaslanmıştı.

Mülkiyet komitesi başkanı olan milletvekili V. S. Pleskaçevsky, Duma toplantısında şunları öne sürmüştü: "Ülkemizde seksen yıl boyunca mülkiyetin, toprak mülkiyetinin, tam mülkiyetin ne olduğunu anlamayan yeni bir insan tipinin ortaya çıktığını dikkate almak gerekir" (Devlet Duması: 36). Bu durumda sorun siyasi düzlemde görülmektedir. Bana göre, ne "yeni" ne de "Sovyet insanı" tam mülkiyetin ne olduğunu bilmemekteydi, aynı sorundan devrim öncesindeki Rus insanı da mustarıptı. Kısacası resmi hukuki durumun meşruluğu için esas olmadığı mülkiyet ile ilişki Rus hukuk kül-

türünün belirgin bir özelliğidir ve ülkedeki siyasi rejim ile bir ilişkisi yoktur.

Şüphesiz ki, "hırsızlık" kavramı "mülkiyet" ile ilişkilidir. İkisi de "adalet" kavramı ile ortak olup, bu kavramlar Batı kültürünün temsilcileri için yazılı kanunlarda yer almaktadır. Bizim hukuk bilincimizde ise bu kavramların anlamı, geleneksel hukukta yer almaktadır. Sonuç olarak "mülkiyet sahibi kanuna göre" meşru kabul edilmiyorsa, "hırsızlık" yani bakasının malına zarar verme toplumda eleştiriye maruz kalmamakta, tam tersine, kanuna uyararak, meşru olan bir mülk genelde "hırsızlık" olarak kabul edilmektedir. Bu durumu bugün hukuki olarak özel mülkiyet kurumunun varlığına rağmen yaşamaktayız.

Soru şu: Toplumsal ilişkilerdeki bu tür modern yenilikler bizim hukuk kültürümüzü değiştirebilir mi? Bu sorunun cevabını çok da uzak olmayan gelecekte alacağız.

Kaynakça

- Александров В.А.** Обычное право крепостной деревни России XVIII – начало XIX века. М.: Наука, 1984.
- Афанасьев А.Н.** Древо жизни. М.: Современник, 1983.
- Бобровников В.О.** Колхозная метаморфоза адатов у дагестанских горцев // Homo juridicus. М., 1997.
- Бенда-Бекманн фон К.** Правовой плюрализм // Человек и право. Книга о летней школе по юридической антропологии. М.: ИЭА РАН, 1999. Библиотека русского фольклора. Народная проза. Т.12. М.: Советская Россия, 1992.
- Бигменство.** Традиционная власть в Меланезии // Потестарность. СПб.: МАЭ, 1997. (это глава в коллективной монографии, под. Ред. В.А. Попова, автор этой главы П. Белков)
- Бочаров В.В.** Власть. Традиции. Управление. Попытка этно-исторического анализа современных политических культур государств Тропической Африки. М.: Наука, 1992а.
- Бочаров В.В.** О культурно-психологических истоках русского тоталитаризма // Угол зрения. Отечественные востоковеды о своей стране. М.: Наука, 1992б.
- Бочаров В.В.** Антропология права: антропологические и юридические аспекты // Человек и право. Книга о летней школе по юридической антропологии. М.: ИЭА РАН, 1999.
- Бочаров В.В.** Интеллигенция и насилие: социально-антропологический аспект // Антропология насилия. СПб.: Наука, 2001а.
- Бочаров В.В.** Правосознание и закон. От Африки к России // Манифестация. 2001б. № 6.
- Бочаров В.В.** Антропология насилия // Антропология насилия. СПб.: Наука, 2001в.
- Бурлацкий Ф. Вожди и советники. М., 1996.

- Быт великорусских крестьян-землепашцев. Описание материалов этнографического бюро князя В.Н. Тенишева. На примере Владимирской губернии. Издательство Европейского Дома, СПб., 1993.
- Ванштейн С.И.** Обычай «ужа» у саянских оленеводов // Обычное право и правовой плюрализм в развивающихся обществах. XI Международный Конгресс ИЭА РАН. М.: ИЭА РАН, 1997.
- Вудман Г.** Оценочные и стратегические перспективы правового плюрализма // Человек и право. Книга о легкой школе по юридической антропологии. М.: ИЭА РАН, 1999.
- Выготский Л.С.** Проблемы развития психики // Выготский Л.С. Собр. соч. в 4 т. М., 1983. Т. 3.
- Выготский Л.С., Лурия А.Р.** Этюды по истории поведения. М., 1930.
- Грачева Г.Н.** Традиционное мировоззрение охотников Таймыра. Л.: Наука, 1983. Государственная Дума. Стенограмма Заседаний. Бюллетень. № 101.
- Гуревич А.Я.** Категории средневековой культуры. М.: Наука, 1981.
- Дука А.В., Быстрова А.С.** Коррупция в России: исследования и контексты // Коррупция и взяточничество. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004.
- Елпатьевский С.Я.** Воспоминания за пятьдесят лет. Уфа, 1984.
- Завадский С.В.** На великом изломе. Отчет гражданина Завадского о пережитом в 1916-1917 годах // Архив русской революции. М., 1991.
- Кистяковский Б.А.** В защиту права. Интеллигенция и правосознание // Вехи. Интеллигенция в России. М., 1991.
- Ковлер А.И.** Антропология права. М.: Норма, 2002.
- Козин С.А.** Сокровенное сказание. Монгольская хроника 1240 г. М., Л.: АН СССР, 1941.
- Колоницкий В.И.** Антибуржуазная пропаганда и «антибуржуазное» сознание // Отечественная история. 1994. № 121.
- Коржаков А.** Борис Ельцин: от рассвета до заката. М.: Интербук, 1997.
- Короленко В.Г.** Современная самозванщина, СПб, 1920
- Максимов С.** Народные Преступленья и несчастья // Отечественные Записки. 1869. № 4. Апрель.
- Малинин Ю.П.** Королевская «троица» во Франции XIV-XV вв. // Одиссей. 1995.
- Нерсесянц В.С.** Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина // Рулан Н. Юридическая антропология. М.: Норма, 1999.
- Синицина И.Е.** Обычай и обычное право в современной Африке, М.: Наука, 1978.
- Смирнов П.И.** Социология личности, СПбГУ, 2001
- Неусьихин А.И.** Эмпирическая социология Макса Вебера и логика исторической науки // Вебер М. Избранное. Образ общества. М.: Юрист, 1994.
- Озерная М.** Российская бюрократия как перпетуум мобиле реформ // Куда идет Россия. Альтернативы общественного развития. М.: Аспект Пресс, 1995.
- Олеарий А.** Описание путешествия в Московию // Россия глазами иностранцев XV-XVII вв. Л., 1989.
- Потапов Л.П.** Черты первобытнообщинного строя в охоте у северных алтайцев // СМАЭ. Т. XI. М., Л.: АН СССР, 1949.
- Пръжков И.Г.** Нищие святой Руси // История кабаков в России. М., 1992.
- Пыляев М.И. В.** Старое житие. СПб, 1897.
- Радзинский Э.** Кровь и призраки русской смуты. М.: Вагриус, 1999.
- Русские о русских. СПб.: Петро-РИФ, 1992.
- Сенор Л-Ф.** Записки о пребывании в России в царствование Екатерины II // Россия глазами иностранцев XVIII в. Л., 1989.
- Скуратов Ю.** Вариант дракона. М.: Детектив, 2000.
- Тенишев В.Н.** Общие начала уголовного права в понимании русского крестьянства // Журнал министерства юстиции. 1909. № 7.
- Тишков В.А.** Реквием по этносу. М.: Наука, 2003.
- Тимофеев Л.М.** Теневое владение: доктрина и реальные экономические практики советского общества // Куда идет Россия? Общее и особенное в современном развитии. М.: Московская высшая школа социальных и экономических наук, 1997.
- Тихомиров Л.А.** Монархическая государственность. СПб, 1992.
- Туманов В.** Вступительная статья // Карбонье Ж. Юридическая социология. М., 1986.
- Тэйлор Э.** Антропология. М-П., 1924.
- Чалидзе В.** Уголовная Россия. М.: Терра, 1990.
- Almagor U.** Raiders and Elders: A Confrontation of Generations among Dassaneth // Warfare among East African Herders. Osaka, 1977, №3.
- Bocharov V.** The Anthropology of Collective Violence // Conflict and Reconstruction in Multiethnic Societies. Washington, D.C.: The National Academies Press, 2003.
- Malinowski B.** Crime and custom in savage society. London: Routledge & Kegan Paul, 1926.